

הקול הַבְּל

- על תורה ותפילה של אמפתיה בעקבות הקבצן הרביעי של ר' נחמן -

- א. מבוא
- ב. מעשה מַאמצע
- ג. התחלה, אמצע וסוף בלי סוף
- ד. צוואר שבין ארץ לשמים
- ה. קול יעקב
- ו. כישרון ממוצע
- ז. הצדיק הממוצע
- ח. מרחק מקרב
- ט. סוף דבר הכל נשמע...

א. מבוא

בין סיפורי המעשיות הנאים של ר' נחמן¹ מתבלט בנויו 'מעשה משבעה קבצנים', ובמרכז הסיפור הנאה הזה קבצן בעל צוואר נאה, שאמנם נראה עקום אך "אדרבא, הוא צוואר יפה מאוד, צוואר שווה מאוד" (מתוך הסיפור). הקבצן הזה נושא עמו בעצמו סיפור נאה מלא געגוע, כאב, שמחה ותקווה.

'מעשה משבעה קבצנים' פותח בתיאור בן מלך היורש את מלכות אביו בחייו, אך בהיותו אוהב חכמה (ובתרגום מילולי ליוונית עתיקה - פילוסוף...) נוהג אחר החכמות עד ששוכח טכסיסי מלחמה ואף מתפקר. משם עובר הסיפור אל זירה שונה בתכלית - ילד וילדה כבני ארבע או חמש, האובדים ביער במהלך מנוסה המונית של בני מדינה כלשהי, מנוסה שאיננו יודעים את סיבתה. הילדים רעבים וזועקים לאוכל, עד שמגיע אליהם קבצן עיוור, נותן להם לחם לאכול ואף מברך אותם שיהיו כמותו. למחרת שבים הילדים ובוכים לאוכל, והם פוגשים קבצן חרש, שמאכיל אותם

1. כלשונו: "ומה יוכלו העולם לומר על זה, כי הלא על כל פנים הם סיפורי מעשיות נאים" (הקדמה שנייה לסיפורי מעשיות).

ומברך אותם גם הוא שיהיו כמותו. מעין זה מגיעים בימים הבאים קבצן כבד-פה, קבצן בעל צוואר עקום,² קבצן גיבן, קבצן חסר ידיים וקבצן חסר רגליים – שבעה קבצנים בשבעה ימים. בהמשך, הופכים הילדים בעצמם למקבצי נדבות, מתיידדים עם קבצנים נוספים, וביום מן הימים מחליטים הקבצנים ידידיהם להשיא אותם זה לזה. בכל יום משבעת ימי המשתה נזכרים הילדים באחד משבעת הקבצנים שהעניקו להם לחם וברכה, ומתגעגעים, בוכים ומייחלים לבואו. כל אחד מן השבעה מתגלה ביומו, ואת אותה ברכה שבה בירך אותם בתחילה הוא שב ומוסר להם כמתנה גמורה, ואף מספר את סיפורו המיוחד ומסביר כיצד אין המום שלו מום כלל, אלא מעלה גדולה. אז מתברר כי המומים הם שלמויות גדולות כל-כך, שדווקא משום כך אינן יכולות להופיע בעולם. והנה, כך הוא סיפורו של הרביעי בין השבעה:

בבקר חזרו הזוג כנ"ל והיו מתגעגעים וכו' אחרי הבעטליר שהיה צוארו עקום. בתוך כך והנה הוא בא ואמר הנני וכו'. בתחלה ברכתי אתכם שתהיו כמוני, עתה אני נותן לכם במתנה לדרשה שתהיו כמוני, ואתם סוברים שיש לי צואר עקום, אין צוארי עקום כלל. אדרבא, יש לי צואר שווה מאד; צואר יפה מאד, רק שיש הבלי עולם, ואני איני רוצה להוציא שום הבל ורוח (שקורין "דוך") בהבלי עולם (ומחמת זה נדמה שצוארו עקום, כי הוא מעקם צוארו מהבלי עולם ואינו רוצה להוציא שום הבל ורוח בהבלי עולם), אבל באמת יש לי צואר יפה מאד; צואר נפלא מאד, כי יש לי קול נפלא מאד, וכל מיני הקולות שבעולם, שהם קול בלא דבור, כולם אני יכול להוציאם בקולי, כי יש לי צואר וקול נפלא מאד.

ויש לי הסכמה על זה מאותה המדינה. כי יש מדינה שהם בקיאים מאד בחכמת הנגינה, (שקורין "מאזיקא"), וכלם עוסקים שם בחכמה זו, ואפילו בנים קטנים, ואין שם קטן שלא יוכל לנגן על איזה כלי שיר, והקטן שבאותו המדינה הוא חכם גדול במדינה אחרת באותו החכמה של נגינה, והחכמים והמלך שבאותו המדינה והקאפעלייש (מקהלות זמר), הם חכמים מפלגים מאד מאד באותו החכמה. פעם אחת ישבו החכמים של אותו המדינה, והיה כל אחד מתפאר בנגינה שלו: זה היה מתפאר שהוא יודע לנגן על כלי שיר פלוני, וזה התפאר שיודע לנגן על כמה כלי שיר, וזה התפאר שיודע לנגן על כל כלי שיר, וזה התפאר שיש לו כלי שיר פלוני, וזה היה מתפאר שיודע בקולו כמו כלי שיר פלוני, וזה התפאר שיכול לעשות בקולו כמו כלי שיר פלוני, וזה התפאר שיכול לעשות בקולו כמו תף ממש (שקורין "פויק"), כאלו מכין בתף, וזה התפאר שיכול לעשות בקולו כאלו מורין בקני שרפה, שקורין "אורמאטיס" (תותחים). ואני הייתי גם כן שם. עניתי אני ואמרת להם: קולי טוב יותר מקולות שלכם, והא ראייה: כי אם אתם חכמים כל כך בקול נגינה, אם כן הושיעו

2. ככל הנראה, מום הצוואר העקום שמזכיר ר' נחמן הוא המכונה ברפואה המודרנית 'טורטיקוליס', שהוא לרוב מום מולד, אשר ניתן לרפאו באמצעות פיזיותרפיה ובמקרים חריגים על-ידי ניתוח בגיל שנה או שנתיים.

את אותן שתי מדינות. ואלו השתי מדינות הם רחוקים זה מזה אלף פרסאות, ובאלו שתי המדינות, כשמגיע הלילה, אין יכולים לישון, כי כשנעשה לילה, אזי מתחילים הכל להיות מיללים בקול יללה, אנשים ונשים וטף. אם היה מנח שם אבן היה נמוח, כי בלילה הם שומעים קול יללה מאד, ומחמת זה כלם מיללים, אנשים ונשים וכו', (וכן מתנהג בשתי המדינות), כי במדינה זו שומעים הקול יללה ומיללים הכל כנ"ל, וכן במדינה אחרת גם כן כן, ושתי המדינות הם רחוקים זה מזה אלף פרסאות, ועל כן אם אתם חכמים כל כך בניינה אראה אם תוכלו להושיע את אותן שתי המדינות או שתוכלו לכוון לעשות את קולם (היינו שהם יכוננו להוציא קול מכוון כמו קול היללה הנשמע שם). ואמרו לו (היינו החכמים הנ"ל אמרו לזה שצוארו עקום): התוליך אותנו לשם. ואמר: הן, אני מוליך אתכם לשם. ונתעוררו כלם לילך לשם. והלכו ובאו לשם (היינו לאחת משתי המדינות הנ"ל). כשבאו לשם, כשהגיע הלילה היה כנ"ל, שהיו כלם מיללים מאד כנ"ל, וגם החכמים הנ"ל גם כן היו מיללים (וממילא ראו בודאי שאינם יכולים להושיע את אותן המדינות). ואמר להם (היינו זה שצוארו עקום אמר אל החכמים הנ"ל): על כל פנים תאמרו לי מהיכן בא זאת, שנשמע קול יללה הנ"ל כנ"ל. אמרו לו: ואתה יודע? השיב: אני יודע בודאי. כי יש שני צפרים: אחד זכר ואחת נקבה, והם רק זוג אחד בעולם, ונאבדה הנקבה והוא הולך ומחפש אותה, והיא מחפשת אותו, והיו מחפשים הרבה זה את זה עד שנתעו וראו שאין יכולים למצא אחד את חברו ונשאר עומדים ועשו להם קנים: זה הצפור עשה לו קן סמוך למדינה אחת משתי המדינות הנ"ל, ולא סמוך ממש, רק שבערך קול הצפור הוא סמוך, כי יכולים לשמע הקול של הצפור באותו המדינה ממקום שעמד שם ועשה לו קן. וכן היא עשתה לה גם כן קן סמוך למדינה השניה (היינו גם כן כנ"ל, שהוא סמוך מחמת שיכולים לשמע שם הקול כנ"ל), וכשמגיע הלילה, אזי אלו הזוג צפרים מתחילים כל אחד ואחת לילל בקול יללה גדולה מאד, כי כל אחד מילל על זוגו כנ"ל, וזהו הקול יללה שנשמע באלו שתי המדינות (אשר מחמת אותו הקול יללה כלם מיללים מאד, ואינם יכולים לישון), אך לא רצו להאמין זאת, ואמרו לו: התוליך אותנו לשם. ואמר: הן. (אני יכול להוליך אתכם לשם).

אך אין אתם יכולים לבוא לשם, כי כשתתקרבו לשם לא תוכלו לסבל את קול היללה, מאחר שגם כאן אין אתם יכולים לסבל ואתם מכרחים גם כן לילל כנ"ל, כשתגיעו לשם לא תוכלו לסבל כלל. וביום (אי אפשר לבוא לשם, כי ביום), אי אפשר לסבל השמחה שיש שם, כי ביום מתקבצים שם צפרים אצל כל אחד ואחת מהזוג הנ"ל, והם מנחמים ומשמחים את כל אחד ואחת מהזוג הנ"ל בשמחות גדולות מאד מאד ואומרים להם דברי תנחומין, שעדין אפשר שתמצאו זה את זה, עד שביום אי אפשר לסבל את גדל השמחה שיש שם. וקול הצפרים שמשמחים אותם אינו נשמע למרחוק, רק כשמגיעים לשם, אבל קול הזוג הנ"ל שמיללים בלילה, הוא נשמע למרחוק, ואי אפשר לבוא לשם מחמת זה כנ"ל.

אמרו לו (היינו החכמים הנ"ל אמרו לזה שצוארו עקום): ואתה יכול לתקן זאת? השיב: אני יכול לתקן זאת, כי אני יכול לעשות ולכוון כל הקולות שבעולם (היינו שכל מיני קולות שבעולם הוא יכול להוציאם בקולו ולכוון ממש כמו איזה קול שיהיה). גם אני יכול להשליך קולות, היינו כי אני יכול להשליך קול, שבכאן במקום שאני מוציא הקול, לא יהיה נשמע הקול כלל, רק ברחוק יהיה נשמע שם הקול, ועל כן אני יכול להשליך את הקול של הצפורה, שיגיע סמוך למקום הציפור, וכן להשליך קול הציפור, שיגיע סמוך למקום הצפורה, ולהמשיכם יחד על ידי זה (ועל ידי זה יתתקן כל הנ"ל). אך מי יאמין זאת? והולך אותם לתוך איזה יער, ושמעו כמו אחד שפוחח את הדלת וחוזר וסוגרו ונועלו בבריה, (שקורין "קלאמקא"), ונשמע קול ההכאה של (הקלאמקא). ומורה בקני שרפה, (שקורין "ביקס"), ושולח את הכלב לחטף (את הדבר שהיה מורה), והכלב היה מתחבט וגורר את עצמו בתוך השלג, (בלשון אשכנז: "גיגראזניט אין שנייא"). וכל זה שמעו אלו החכמים והסתכלו ולא ראו דבר. גם לא שמעו ממנו (היינו מן זה שצוארו עקום), שום קול כלל. (רק שזה שצוארו עקום היה משליך קולות כאלו, ועל כן שמעו אלו הקולות וממילא ראו שהוא יכול לעשות כל הקולות ולכונם ממש, וגם להשליך קולות, ועל כן יוכל לתקן את כל הנ"ל. ולא סיפר יותר בזה הענין, ומובן שדלג בכאן). נמצא שיש לי הסכמה מאותו המדינה, שקולי נפלא מאד, ואני יכול לעשות כל מיני קולות שבעולם כנ"ל, ועתה אני נותן לכם זאת במתנה גמורה לדרשה, שתהיו כמוני. ונעשה שם שמחה גדולה וחדוה רבה מאד.

ב. מעשה מאמצע

מומיהם השונים של שבעת הקבצנים מתייחסים זה לזה במספר אופנים. כבר העיר ר' נחמן מטשהערין ברמזי המעשיות' כי שבעת המומים מתקבצים יחד לקומת אדם שלם – ידיים, אוזניים, פה, צוואר, גב, ידיים ורגליים. בנוסף, קל להבחין כי הקומה השלמה הזאת מופיעה כסדר רציף על-פי תבנית גוף האדם ממעלה למטה – מהקבצן הראשון העיוור ועד הקבצן השביעי חסר הרגליים. ההדרגה שבשבעת המומים ניכרת גם מעניינים נוספים: שלושת הקבצנים הראשונים מתאפיינים בפגם תפקודי בלבד – הראשון איננו רואה, השני איננו שומע והשלישי הוא כבד-פה – ואולם גופם שלם ומומם אינו ניכר כלפי חוץ; חמור יותר מומם של שני הקבצנים הבאים, בעל הצוואר העקום והגיבן, אשר אחד מאבריהם מעוות באופן הגלוי לעין; ואילו אצל שני הקבצנים האחרונים חסר אבר ממשי – ידיים או רגליים.³

3. ההדרגה באה לידי ביטוי גם מכיוון אחר – העיניים והאוזניים משמשות כאברי קלט בלבד. לעומתן הפה והצוואר (הקשור בסיפור להשמעת קול) משמשים גם להבעה מוחצנת; הם גם אברי "פלט". ואולם גם אלה אינם באים במגע ממשי עם מה שחוץ לאדם, אלא משמשים ככלי ביטוי והבעה בלבד, ולמעשה כשלעצמם הם גם בעלי תפקודי "קלט" חשובים – אכילה ונשימה. שלושת האברים האחרונים – הגב, הידיים והרגליים – אינם מתפקדים כמעט בשום צורה כקולטים מן החוץ (מלבד חוש המישוש שבהם), אלא משמשים לפעול על

ואולם, כשם שאפשר להבחין במדרג המבליט את המרחק שבין הקבצן הראשון לאחרון כשני קצוות על פני רצף, כך ניתן גם לצייר את מבנה המומים כעין שבעת קני המנורה, ולהבחין בקשר בין המום הראשון לשביעי,⁴ השני לשישי והשלישי לחמישי, כאשר המום של הקבצן הרביעי הוא בבחינת "פני המנורה" – המרכז שסביבו סובב הכל.⁵ שני המומים הראשונים מבטאים אבדן גמור – עיוורון וחירשות, וכך גם שני המומים האחרונים – חוסר ידיים ורגליים, ולעומתם שלושת המומים האמצעיים הם פגיעה חלקית בלבד – כבדות פה, צוואר עקום וחטוּרְת.⁶ שני המומים הראשונים הם לקות באברים כפולים – שתי עיניים ושתי אוזניים, וכך גם שני המומים האחרונים – שתי ידיים ושתי רגליים. לעומת זאת, שלושת המומים האמצעיים הם פגיעה באבר שאיננו חלק מזוג – פה, צוואר וגב.

אם כן, בסדר של שבעה קבצנים עומד הרביעי בדיוק באמצע, הן בהיותו אמצע הדרך מן הראשון אל השביעי, והן בהיותו הציר המרכזי בין השבעה.

זאת ועוד, מבין שבעת המומים המנויים בסיפור, הצוואר הוא היחיד שיש לו קשר ישיר עם המום שלפניו ועם המום שאחריו – בקצהו העליון של הצוואר הוא מחובר עם הפה,⁷ מקום מומו של הקבצן השלישי, ובקצהו התחתון הוא מחובר בחלק העליון של הגב, מקום הגיבנת אשר לוקה בה הקבצן החמישי. במובן רחב וכולל יותר: המום של הקבצן הרביעי נתון בתווך בין שלושה מומים שבראש (עיוורון, חירשות, כבדות-פה) ובין שלושה מומים שבגוף (חטוּרְת, חסרון ידיים וחסרון רגליים).

ידם פעולה ממשית בעולם שמחוץ לאדם, ומכוח מגע פיזי ממשי עימו (הגב על-ידי נשיאת משא, כתיאורו של הקבצן החמישי, שזכה למידה של 'מועט המחזיק את המרובה').

העניין הזה מקבל ביטוי ממשי בסיפור, בכך ששני הקבצנים הראשונים מעידים על עצמם שהעולם אינו חשוב דיו בעיניהם כדי לראות או לשמוע אותו, והיינו שהם מתארים את חוסר הקליטה של החוץ, ואת חוסר קיומו של מגע עמו. הקבצן השלישי והרביעי מספרים שאינם רוצים להוציא דיבור או הבל בעולם חסר שכזה. לעומת זאת, הקבצן החמישי והשישי מתארים את גודל כוחם לפעול ולעשות – לשאת את המרובה על-ידי המועט, או להשתמש בכוח הידיים.

4. לדוגמה – העיניים מביטות למרחק גדול יותר מהשגת שאר החושים (מה שמקבל משמעות פנימית בסיפור שמספר הקבצן העיוור), ואילו הרגליים הן, מכל האברים, אלו שנושאות את האדם בפועל לאותם מרחקים (ובברכות מג, ב: "פגיעה גסה נוטלת אחד מת"ק ממאור עיניו של אדם").

5. רש"י במדבר ח', ב, ועיין ליקוטי מוהר"ן, קמא כ"א.

6. ואמנם לעיל תיארונו הדרגה של החמרה הולכת וגדלה ממומו של הראשון עד מומו של האחרון, אך הדברים משלימים ואינם סותרים.

7. וכמבואר בסיפור, הצוואר מוליד את הבל הקול, אשר יוצא אחרי כן גם בדיבור הפה, תכונתו של הקבצן השלישי. בליקוטי מוהר"ן (קמא ס"ו, ג-ד) ביאר ר' נחמן כי אותיות הדיבור שייכות לפה, אך כדי להוציא אותן ממצר הגרון יש לחבר אליהן תנועות. החלוקה לאותיות דיבור עיצוריות ולתנועותיהן מבהירה את החלוקה (כמו גם את הקשר) בין הקבצן כבד הפה לקבצן בעל הצוואר העקום ולהבל הקול של צווארו.

גם מחוץ למעשייה שלנו משמש הצוואר בגוף האדם כ"אבר מעבר", כתווך וכאמצעי. בראש ובראשונה מחבר הצוואר יחד עם הפה⁸ את האדם עם העולם שסביבו, בנשימה, בדיבור, באכילה ובשתייה. הצוואר והפה הם היחידים בגוף שמקיימים קשר דו-סטרי של האדם עם סביבתו – קשר של קבלה והשפעה גם יחד (קבלה – באכילה ונשימה; השפעה – בדיבור).⁹ בתוך קומת האדם עצמו מחבר הצוואר את הראש, הנדמה כמין יחידה עצמאית ומשוחררת, לשאר הגוף. גם כשאנו "סוקרים" את תבנית האדם מימין לשמאל ולא ממעלה למטה, נראה הצוואר כעין ציר, כאותו קנה מנורה מרכזי שהזכרנו, אשר סביבו סובב כל השאר.

מבחינת תכונתו הפנימית, הצוואר מתווך בין התובנות והשגות ההכרה ובין ספיגת התכנים בלב. המוח והלב נתונים במתח מתמיד ולא פשוט, ועל-פי זה מוסברת בספרים העובדה כי הצוואר הוא צר, צרות המבטאת את קושי חזירת התכנים העיוניים אל הלב והפיכתם לדרכי חיים.¹⁰ פרקי המעבר הם שלבים מסוכנים ומועדים לנפילה, ועל כן מבואר בספרות הפנימית כי בעורף מוצא לו פרעה מקום לאחוז,¹¹ ואף עמלק מולק מן הצוואר¹² בעת שאנו נמצאים בדרך. הצוואר הוא אם כן אבר "ממוצע" ביותר, ונדמה שכל אופיו מקופל בתכונתו הממוצעת הזאת ומתבאר על-פיה.

8. את סיפור שני הקבצנים המתאימים עם איברים אלה סיפר ר' נחמן בהזדמנות אחת (על פי שיחות הר"ן קנ"א), וראה בהערה הקודמת.

9. וראה דברי החת"ם סופר המובאים לקמן.

10. ראה למשל: "כי הנה כשם שגלות מצרים הוא בחי' מצר הגרון שהוא המבדיל ומפסיק בין מוח ללב כנ"ל, כך הוא ענין הגאולה ויציאת מצרים הוא בחי' יציאתו ממצר הגרון על-ידי הקול קול יעקב, שהקול הוא בגרון הוא המקשר ומחבר בחי' מוחין שבראש לבוא לידי גילוי הלב, והיינו על-ידי קול התורה" (אור התורה לאדמו"ר הצמח צדק, שמות חלק ז, עמ' ב'תרב).

בהקשר לכך נאה התיאור שמתאר הרבי הריי"צ את מפגשו של אביו, הרבי הרש"ב, עם זיגמונד פרויד: "היה זה בחורף תרס"ג, בגלל מצב בריאות רופף נסע אבי לוינה אל אחד הפרופסורים הגדולים. כדי לקבוע את האבחנה היה על הפרופסור לדעת במדויק סדר יומו של אבי, כמה שעות הוא עובד וכיצד מתבצעת העבודה. הפרופסור התעכב על השאלה: חסידות מה היא? ענה לו אבי: תוכן החסידות הוא שעל המוח לתת ללב להבין מה עליו לרצות, ועל הלב להביא בחיים את מה שהמוח מבין. שאל הפרופסור: כיצד עושים זאת? הרי המוח והלב שני חלקי עולם נפרדים הם, שים גדול מפריד ביניהם? ענה לו אבי: העבודה היא להקים גשר בין שני חלקי עולם אלה, או לפחות למתוח ביניהם חוטי השמל ושלפון כדי שהאור שבמוח יגיע ללב, ובהסתמך על בחינה מדוקדקת, מוכרחני לומר שחומר המוח וחומר הלב של החסידים מתולדותם, מסוגלים מבחינה פסיכולוגית ללימוד זה ולעבודה זו" (ליקוטי דיבורים א, עמ' 110).

ובהקשר לכישרונו של הקבצן הרביעי בהשלכת קולו – "כי מצרים שהוא מצר הגרון זהו ענין 'ניחר גרוני', שגורם שאין שום קול כי בגלות קלא אסתלק" (אור התורה לאדמו"ר הצמח צדק, שמות, חלק א, עמ' רסו), ובליקוטי הלכות לר' נתן, הלכות ראש חודש, ג', ג ציין כי מצר הגרון קשור בסטרא דלוי, אשר הם המנגנים והמשוררים בבית המקדש.

11. ראה למשל ליקוטי מוהר"ן, תורות מכתב יד, ד"ה כשרואה אדם שהקליפות והתאות גוברים עליו, ומקורו בדברי האריז"ל.

12. ראה למשל מאמרי אדמו"ר האמצעי חלק ג', עמ' תקח.

ג. התחלה, אמצע וסוף בלי סוף

שלושה סיפורים נפתחים במהלך 'מעשה משבעה קבצנים' ואינם באים אל השלמתם. הראשון הוא זה שבראש המעשה כולו – הסיפור על בן המלך המקבל את המלוכה מאביו אך מתפקר. גם סיפורו של הקבצן השביעי חסר הרגליים איננו מסופר בפי רבי נחמן. אלו הם שני קצות המעשייה – הפותח והחותם. והנה בין זה לזה, רביעי בין שבעה קבצנים, ניצב עקום-הצוואר, ואף סיפורו אינו מגיע אל סופו – הקבצן הרביעי מוכיח כי ביכולתו להשליך את קולות הציפור והציפורה זה אל זה, אך איננו קוראים כי הוא עושה כן בפועל, ואף ר' נתן מעיר בפירוש בתום סיפור היום הרביעי ש"לא סיפר יותר בזה העניין, ומובן שדילג בכאן".

חלקי הסיפור שאינם מסופרים, הם החלקים של סיפור החיים שלנו שעדיין לא סופרו – השלמת החלקים הללו היא השלמת הגאולה אשר לה אנו חוכים. שלושת חלקי הסיפור החסרים מביטים שלושה מוקדים או שלושה פנים של חיסרון בקומת הליכתנו קוממיות לארצנו. חסרונו של הקבצן השביעי הוא חסרון הרגליים, פגם הגשמת והוצאת הטוב הא-להי אל הפועל. זהו החיסרון בהבאה לידי גמר ומעשה את מה שמפעם בתוכיות החיים ופנימיותם.

לעומת זאת אצל בן המלך, שהוא ראש העם, ואשר סיפורו מופיע בראש, נתון גם הפגם בראשו – עיסוקו בחכמות מרחיק אותו מאמונתו,¹³ שהיא הקשר שלו אל מה שלמעלה ממנו, אל אביו אשר מסר לו את המלוכה, הקשר שלו אל ה' יתברך. העניין הזה – פגם החכמה – שורשי ועמוק מכל מה שבא לידי ביטוי אחר כך אצל הקבצנים השונים, ועל כן המוח ממוקם למעלה גם מן העיניים המאפיינות את הקבצן הראשון. הפגם של בן המלך הוא חסרון התקשרות התחתונים בעליונים.

אלו שני יסודות שעליהם עורר ר' נחמן בלא הרף: מן העבר האחד הדגיש שתכלית הלימוד והעיון הוא המוסר והעצות הנוגעות למעשה,¹⁴ ה"רגליים" המשלימות את קומת האישיות. ומנגד – הזהיר ר' נחמן שוב ושוב להתרחק מחכמות וחקירות ותחת זאת לאחוז באמונה פשוטה,¹⁵ ובזה הוא תיקון הפגם שבראש בן המלך.

13. כמובן – הפגם בראש גם איננו מאפשר "רגליים" בריאות, שכן כשהראש חולה נפגמת הקומה כולה, ועל כן שוכח בן המלך טכסיסי מלחמה, ואם נרצה, הרי טכסיסים אלו הם עצות מעשיות להילחם בפיתוי העולם המרחקים מה'. בן המלך יורד ככל הנראה ממלכותו, כפי שבישר לו אביו בתחילת הסיפור שעתיד להיות עמו, והמלכות עצמה שייכת גם היא אל ה"רגליים", אל ההנהגה שבפועל. בדומה לכך מצינו בזוהר ("ח"ג, קלה, א): "כל רישא דעמא דלא אתתקן הוא בקדמיתא, לית עמא מתתקנא" (=כל ראש עם שאינו מתוקן בתחילה, אין העם מתוקן). רבי נחמן מספר שעל אף התפקרות המלך לא התפקרו בני הממלכה, ובכך אולי רוצה לשבח את ההמון בעל האמונה התמימה, שאינו נגוע בחכמות, חקירות ופילוסופיות. עם זאת, ייתכן שה"בריחה" שמסופר עליה מיד אחרי סיפור בן המלך היא ההשפעה העקיפה של כישלוננו של בן המלך. התפקרותו, הפגם שבראשו, משפיעה לבסוף גם על המון הנתינים והתושבים, ומביאה למנוסתם ברגליהם, אולי מנוסה מפני אויב עקב שכחת טכסיסי המלחמה.

14. עיין בהקדמת ליקוטי מוהר"ן ובהקדמת אוצר היראה לר' נחמן מטשעהרין.

15. עיין למשל ליקוטי מוהר"ן קמא ס"ג ס"ד, קכ"ג, ותניינא י"ב, י"ט, מ"ד, ובמקומות רבים נוספים בשיחות הר"ן ובחיי מוהר"ן.

עתה, שהגענו לכאן, נבאר כי כשם שישנו פגם שורשי בראשית, בהיקשרות כוחות ההכרה אל מה שלמעלה מהם, וכשם שישנו פגם שורשי באחרית, ביציאת כוחות המעשה אל פועל ההגשמה, כך ישנו פגם עמוק בצוואר, אשר בין הראש לגוף. אם כיוון כישלון החכמה הוא בחיבור המטה אל המעלה, וכיוון כישלון הרגליים הוא בחיבור המעלה אל המטה, הרי שקלקולו של הצוואר, בהיותו ממצע ומתווך, הוא קלקול דו-סטרי. זהו פגם התקשורת שבין עליונים לתחתונים, בין ישראל לאביהם שבשמים.

המרכז הרבה פחות מובחן וניכר לעצמו מאשר הקצוות, ובכל זאת יש לו קריטיות מיוחדת. במרכז תלוי הכל. הצוואר נבדל משאר האברים בסיפור בכך שהנשמה תלויה בו יותר מכולם. יש חיים ללא עיניים, אוזניים, דיבור, ידיים או רגליים, אך אין חיים בלא הבל הנשימה.¹⁶

מבין אבריו הפנימיים של האדם, המייצג ביותר את תכונתו של הצוואר הוא הלב, שהוא משכן הרוח, מקור הבל הקול,¹⁷ והוא ממצע בין עליונותו השמימית של המוח – מדור הנשמה – ובין עכירות הדמים שבכבד – משכנה של הנפש.¹⁸

לב זה, הנמצא במרכז הגוף, מזרים דם חיים, ובכך כביכול קושר ומחבר את האדם כולו ליחידה אחת, אשר חלקיה השונים יונקים וניזונים זה מזה. כמו הצוואר גם הלב הוא אבר אשר אין חיים מבלעדיו, ובהיותו מרכז החיים "הוא רב חולאים מכולם ורב בריאות מכולם".¹⁹ עוד ראוי להבחין שמבין שבעת הקבצנים, מתייחס רבי נחמן למראהו של הרביעי בלבד, ומציין כי צווארו הוא "צוואר יפה מאוד".

מכל זה מצטייר אופיו של הצוואר כשייך לצדדים האנושיים של החיים – ליופי ולאסתטיקה, ערכים טובייקטיביים, שאינם ניתנים למדידה. הקבצן הרביעי מתייחד בכישרונו להפיק "קול בלא דיבור" – והיינו שהוא מפיק את נגינת הדיבור, את האינטונציה, את האווירה החופפת על השיחה

16. והדגישו חז"ל כי הבל נשחט מצווארו, מקום יציאת הנשמה: "אמר רב יהודה בריה דר' חייא: מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות חבורות פציעות פציעות שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה עד שהגיע לצווארו" (סנהדרין לז, ב, ועיין גם בראשית רבה כ"ב, ח).

17. "שבכל דבור שהאדם מוציא מפיו יוצא רוח והבל מהפה, ומשכן הרוח עיקרו הוא בלב. כי רוח והבל הדבור עיקרו וראשיתו הוא עולה מהלב" (נפש החיים א', יד).

18. ראה למשל בשל"ה, תולדות אדם, בית ישראל כא: "והנה מדריגת נפש רוח ונשמה משכנס בגוף – מוח לב כבד, אשר סימנם 'מלך'. חלק הנפש היא בכבד, שהוא הכח החיוני כח הטבעי שבו כח הזן וכח המושך ההזנה לכל האברים, וכח המחזיק המאכל שיעור הראוי לו, וכח המגדל וכח המוליד בדומה, וכח המרגיש שהוא השמיעה והראות והטעם והריח והמישוש, כל אלו כחות בנפש הטבעי. חלק הרוח הוא בלב, שהוא הרצון והוא המנהיג כל כחותיו לפי רצונו, כמלך המנהג את עמו לפי רצונו, וכמלך המפרנס את שריו ומשרתיו ועבדיו לתת לכל אחד פרנסתו ומזונו לחם חקו כראוי לכל אחד לפי מדריגתו, כמו כן הרוח חיים שבלב מפרנס לכל הכחות זון ומכלכל לכל האיברים לכל אחד ואחד כפי הראוי לו. חלק הנשמה היא במוח, והיא המחשבה השכלית המולכת בכולן".

19. ספר הכוזרי מאמר שני, ס' לו (תרגום ר' יהודה אבן תיבון).

העניינית, אותה אווירה שגם היא איננה ניתנת למדידה וכימות. אופיו של הבל הקול ואופיו של הצוואר נוגעים אפוא לרגשות הלב ולדרכי התקשורת והמגע האנושי – "אכן רוח היא באנוש".²⁰

ד. צוואר שבין ארץ לשמים

בקומת האדם הכללית שלנו, הצוואר הלאומי הוא בית המקדש, כמפורש במספר מקומות בדברי חז"ל (מגילה טז, ב):

"ויפול על צוארי בנימן אחי"²¹... אמר רבי אלעזר: בכה על שני מקדשים שעתידין להיות בחלקו של בנימין ועתידין ליחרב, "ובנימין בכה על צואריו" – בכה על משכן שילה שעתידי להיות בחלקו של יוסף ועתידי ליחרב".²²

במדרש רבה לשיר השירים (ד', יא), מתוארת חשיבותו של הצוואר, שהחיים תלויים בו, וכן מתואר עיקום הצוואר כמום המאפיין אבר זה:

"כמגדל דוד צוארך" זה בית המקדש, ולמה מדמהו בצואר? – שכל ימים שהיה בית המקדש בנוי וקיים היה צוארן של ישראל פשוט (= זקוף) בין אמות העולם, וכיון שחרב בית המקדש, כביכול נכפף צוארן של ישראל, הדא הוא דכתיב: "ושברתי את גאון עזכם"²³ זה בית המקדש.

...ומה צואר זה אם ניטל אין לאדם חיים, כך משחרב בית המקדש אין חיים לשונאי ישראל (=לישראל, סגי נהור).

אף יופיו של הצוואר מפורש בדברי חכמים כמשל למקדש (זוהר, ח"א רט, ב):

צוארך²⁴, דא בית מקדשא דלתתא, דאיהו קאים בתקונא דשפירו, כקדלא לגופא. מה צואר, איהו שפירו דכל גופא, הכי נמי בי מקדשא, איהו שפירו דכל עלמא... מה צואר, כל תקונין דאתתא ביה תליין. כך במקדשא, כל תקונין דעלמא ביה תליין ושריין... מה צואר, כיון דאשתצי, כל גופא אשתצי עמיה. הכי נמי בי מקדשא, כיון דאיהו אשתצי ואתחשך, כל עלמא הכי נמי אתחשך, ולא נהיר שמשא, ולא שמיא וארעא וככביא.²⁵

20. איוב ל"ב, ח.

21. בראשית מ"ה, יד.

22. עיין גם דברי הרש"ש שם.

23. ויקרא כ"ו, יט.

24. שיר השירים ד', ד.

25. תרגום: "צוארך – זהו בית המקדש של מטה, שהוא עומד לתיקון היופי, כמו הצוואר לגוף. מה הצוואר הוא יופיו של כל הגוף, כך גם בית המקדש הוא יופיו של כל העולם... מה צואר, כל תיקוני (=תכשיטי) האשה תלויים בו, כך במקדש, כל תיקוני העולם בו תלויים ועומדים... מה הצוואר, כיון שאבד, כל הגוף אובד אתו, כך גם בית המקדש, כיון שהוא אבד ונחשך, כל העולם חשך גם הוא, ולא האיר השמש, ולא שמים וארץ וכוכבים".

החת"ם סופר מתאר כיצד קושר בית המקדש עליונים ותחתונים ומשפיע מאלו לאלו השפעה הדדית, כצוואר המחבר את ראש האדם לגופו ומתווך ביניהם:²⁶

העניין בזה, כי בית המקדש נקרא צוואר בשיר השירים "צוארך כמגדל השן",²⁷ והוא כי אינו משמש אלא כצוואר הזה, שהוא רק שביל ודרך מראש ללב להמציא לשם השכליות שבמוח, ומהלב למוח להמציא לשם כח החיוני שבלב, ולהמציא מאכלים אל תוך הגוף ולהוציא מחשבתו לאחרים על ידי דיבורו. וכן בית המקדש שער השמים, להמציא שפע מהראש, אבינו שבשמים יתברך שמו, לישראל עמו, ולהוסיף כח ממטה למעלה על-ידי עבודת בית המקדש, וממנו יוצאת הוראה ותורה לכל העולם.²⁸

במקום שבו ייבנה בעתיד המקדש²⁹ חולם יעקב על סולם המחבר שמים וארץ, ובין עליונים ותחתונים עולים ויורדים מלאכי א-להים. כשהוא מתעורר, הוא מכריז כי זהו בית א-להים – המקום אליו יורד ה' משמי מעונו לשכון בו, וזהו שער השמים – הפתח שדרכו יכולים דרי מטה לעלות לרום.³⁰ וכך מפרש רמז זה השפת-אמת (ויגש תרס"ד):³¹

בית המקדש (ש)נקרא צואר שמושך הארה מלמעלה לעולם הזה ומעלה ריח ניחוח מלמטה למעלה, כמו שהצואר מחבר הראש עם הגוף, וזה עצמו רומז הסולם שראה יעקב ראשו מגיע השמימה.

כפי תפקידו, מקומו של בית המקדש הוא במרכז, גם מבחינה גיאוגרפית (רש"י סנהדרין לו, א): "שבית המקדש באמצע של עולם", ומבחינה זאת הוא אף אמצעי בין שבעה (ראב"ע, בראשית א', ב): "שהיישוב נחלק על שבעה, ובית המקדש היה באמצע היישוב". ובנוסף, גם מבחינה היסטורית: שלמה בנה את בית המקדש הראשון קרוב לתום האלף השלישי לבריאה, ובית שני חרב לקראת סוף האלף הרביעי, והיינו שבית המקדש ניצב בעולם ואף בשבעת אלפי שנות ההיסטוריה, ממש כקבצן הרביעי בין השבעה.³²

26. חתם סופר על התורה, פרשת ויגש, עמ' רכב ד"ה ויפול על צוארי בנימין.

27. שיר השירים ז', ה.

28. אמנם עיין בדבריו שם, שלעתידי לבוא לא יהיה עוד צורך בצוואר מתווך.

29. רש"י ותרגום יונתן לבראשית כ"ח, יא, ובפירושו לפסוק יז הביא רש"י את דברי ר' אלעזר בשם ר' יוסי במדרש בראשית רבה (ס"ט, ז): "הסולם הזה עומד בבאר שבע, ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש" (אמנם עיין בדברי הרמב"ן שם שחלק על רש"י, ואף גרס אחרת בדברי המדרש).

30. ובספרי במדבר קיט: "ויחלום והנה סולם מוצב ארצה, זה בית המקדש".

31. עיין גם 'שם משמואל', שנת תר"פ, עמ' קעט.

32. אם נמשיך להפליג על כנפי הדרשה, נקשור את סולמו של יעקב לקבצן הרביעי שלנו מפנים נוספים. בגמרא (חולין צא, ב) מצאנו כי המלאכים העולים והיורדים היו ארבעה במספר: "והנה מלאכי א-להים עולים ויורדים בו' – עולים שנים, ויורדים שנים, וכי פגעו בהדי הוו להו ארבעה", ובזוהר מתוארים המלאכים כארבעה הבלים שבגוף, העולים בסולם המיוצג במספר שבע: "והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו', אליו הבלים דסלקין ונפקין בגופא בהאי סלם – איהו חד, שביעאה דכלא, ואיהו מוצב ארצה – תרין, וראשו מגיע השמימה – תלת,

כי זהו רצונו יתברך, שבשביל זה ברא כל הבריאה מראש ועד סוף, הכל בשביל האדם הבעל בחירה, שהוא בעולם הזה הגשמי, שעיקר עבודתו לקשר תחתונים בעליונים, שזה עיקר תענוגיו ושעשועיו יתברך כנ"ל.

כי מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתאוה שתהיה שכינתו בתחתונים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה. וזאת הבחינה לקשר ולכלול יחד עליונים ותחתונים... אין נעשה על ידי שום מלאך ושרף וכו', כי אם על ידי האדם התחתון, דהיינו על ידי הצדיק שזוכה להיטיב מעשיו... וזאת הבחינה בתכלית השלמות והתיקון אין זוכין כי אם בארץ ישראל, כי שם בארץ ישראל עומד ירושלים ובית המקדש... כי שם בבית המקדש היה בחינת עליונים למטה ותחתונים למעלה, כמבואר בהתורה השייכת לזה³³... כי שם בבית המקדש הוא שער השמים, כמו שכתוב "וזה שער השמים", היינו ששם השער שעל-ידו מתקשרין תחתונים בעליונים, ארץ בשמים...³⁴

ה. קול יעקב

כאמור, בן המלך המתפקד נזקק לתיקון האמונה, ואילו הקבצן השביעי מייצג את תיקון המצוות המעשיות. הקבצן הרביעי, האמצעי, שכישרונו בקולו, ושכדברינו מבטא את התקשורת בין עליונים ותחתונים, שייך אל התורה והתפילה. בית המקדש הוא מקום קול יעקב הדו-סטרי, קול יעקב יושב אוהלים ועוסק בתורה המורעפת עלינו מן העליונים, וקול יעקב הפונה בתפילה ממטה

והנה מלאכי א-להים עולים - תרי, ויורדים - תרי אינון לקבל ד' רוחות והשמים והארץ, ורזא דמלה: 'הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל' - אינון שבעה לקבל כורסייא, דאיהו הסלם והשמים והארץ וד' יסודין דעלמא, ואינון שבעה". (זוהר, ח"ג קכג, ב). אם כן, בסולמו של יעקב בא לידי ביטוי המפגש בין עליונים ותחתונים דווקא במספר ארבע (ארבעה מלאכים, ארבע רוחות השמים, ארבעה יסודות), והמפגש הזה מתרחש באמצע שבע המעלות שבסולם - הבלי הגוף.

בעל הטורים ציין כי 'סולם' בגימטריה 'קול', רמז הנשזר היטב בעניינינו. לדבריו של בעל הטורים זהו קול התפילה, ואילו בחב"ד (במקורות שצינו לעיל ובאחרים) נזכר כי קול יעקב הוא קול התורה. כפי שנציין בהמשך, תורה ותפילה הם שני כיוונים של חיבור עליונים ותחתונים (ועכשיו שבאנו עד כאן נוסף כי 'סולם יעקב' עולה בגימטריה 'צוארף' עם הכולל).

עוד נאה לדרוש, כי מקום מיוחד יש לרביעי בין שבעה גם בסדר כוכבי הלכת שמנו הקדמונים כמקיפים את כדור הארץ: שבתאי, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה (מן הרחוק מאיתנו ועד לקרוב אלינו). הכוכב הרביעי והאמצעי הוא השמש, שוודאי מיוחדת ושונה משאר הכוכבים, ומכולם רק היא נצרכת לקיום חיינו (והלבנה, אשר נמשלה אליה מלכותו של דוד המלך, מתאימה היטב עם הקבצן השביעי). בתיאור צבא השמים על-פי האסטרונומיה המודרנית הפכה אותה שמש להיות בעצמה המרכז שהכל סובב אותו.

33. שיחות הר"ן מ'.

34. ליקוטי הלכות, נדרים ד', יב.

למעלה.³⁵ "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".³⁶ "והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בנתי לשמך. ושמעת השמים את תפלתם ואת תחנונם ועשית משפטם".³⁷ ואולם, זיהוי הצוואר והקול כקול יעקב הנשמע במקדש בתורה ובתפילה, אין בו די. אין די ב"פענוח" הנרמז במעשה, כאילו היה זה צופן שבו מסמלת כל מילה, מילה אחרת כנגדה. ערכו של הסיפור הוא בכך שנלמד ממנו משהו חדש על טיב אותם קולות מוכרים.

ו. כישרון ממוצע

ראינו שמקומו של הקבצן הרביעי בין שאר הקבצנים, וכן אופי מומו – מום שבצוואר ובמקור הקול – שניהם מבטאים את ייחודו כמתווך ומקשר. כעת נביט בכישוריו הייחודיים ובמה שבכוהו לחולל בקולו, כתכונת העומק של אותה יכולת תקשורת.

הקבצן הרביעי יכול להושיע את שתי המדינות בכוח סגולת צווארו להפיק קולות פלאיים. באותה מדינה שמעניקה לו את הסכמתה על גודל כישרונו, יודעים הכל מוסיקה, ואפילו הקטנים מגניבים. ואולם מהאזנת הקורא להתפארותם של בני המדינה בכישורונותיהם עולה שהכישרון לחקות כלי נגינה כזה או אחר גדול מכישרון הנגינה בעצמו. מפתיע יותר, שהיכולת להפיק את צליל התוף נחשבת לסגולה מיוחדת יותר מהיכולת לחקות שאר כלי נגינה, והיכולת המרשימה ביותר היא להפיק קול כקול התותחים.

מה פשר הכישרונות הללו?

מפשטות הדברים נראה, שיכולת חיקוי היא סגולה שיש להתפאר בה יותר מכישרון הנגינה, והיכולת להשמיע קול למרחקים היא סגולה חשובה נוספת. לכן השמעת קול תותחים היא העניין המרשים ביותר בין אנשי אותה מדינה, שכן נוכחים בה שני העניינים הללו – יש בה יכולת חיקוי, וכמו כן קולה מגיע הרחק יותר מכל צליל אחר.

גם הקבצן הרביעי, המתפאר כי בכוחו להושיע את שתי המדינות על-ידי השלכת קול הציפור והציפורה זה לעבר זה, מציינ את שתי התכונות הללו:

35. "הקול קול יעקב... קולו של יעקב [מצפצף] בבתי כנסיות ובתי מדרשות..." (איכה רבה, פתיחתא ב), "הקול קול יעקב" – 'הקל' חסר וא"ו כלו 'הקל' קול יעקב מהתפלל ומתלמוד תורה, אז והידים ידי עשו" (רא"ש, בראשית כ"ז, כב), "זהו שורש יעקב אע"ה הקול קול יעקב. תורה ותפלה. שע"י קול תורה מרחמין עליו לקבל תפלתו" (שפת אמת, וישלח תרס"ה, ד"ה כבר כתבת).

ראוי לתת את הדעת גם לכך שכמבואר במקומות רבים מידת יעקב היא מידת הרחמים (עיין לדוגמה כתר שם טוב, ש"כ) ומידת התפארת (כמו בביטוי "תפארת ישראל"). תפארת זאת היא מקור תורת ישראל (עיין לדוגמה סוף הקדמת המהר"ל לספר תפארת ישראל), ואילו רחמים (ובייחוד 'רחמי' בארמית) הם אחד מכינויי התפילה בלשון חז"ל.

36. ישעיה ב', ג; מיכה ד', ב.

37. תפילת שלמה בעת חנוכת המקדש, מל"א ח', מד-מה.

כי אני יכול לעשות ולכוון כל הקולות שבעולם (היינו שכל מיני קולות שבעולם הוא יכול להוציאם בקולו ולכוון ממש כמו איזה קול שיהיה).

וכן:

גם אני יכול להשליך קולות, היינו כי אני יכול להשליך קול, שבכאן במקום שאני מוציא הקול, לא יהיה נשמע הקול כלל, רק ברחוק יהיה נשמע שם הקול, ועל כן אני יכול להשליך את הקול של הציפורה, שיגיע סמוך למקום הציפור, וכן להשליך קול הציפור, שיגיע סמוך למקום הציפורה, ולהמשיכם יחד על ידי זה.

מה שמוסיף הקבצן על שאר אנשי המדינה המתפארים בקולם הוא שיכולתו להשמיע את קולו למרחקים איננה רק מכוח עצמת הקול במקום שבו הוא מופק, אלא אדרבה – שבמקום שבו הוא נמצא לא יישמע כלל קולו, כי אם במקום שאליו הוא משליכו בלבד. קול התותחים נשמע למרחק רב, אך עצמתו במקומו גדולה מעצמתו בכל מקום אחר, ואילו בפלא צווארו של הקבצן הרביעי נתונה האפשרות לעשות ההפך.

היכולת להפיק מן הפה קול כקולו של כלי נגינה מסוים, איננה חקיינות, אלא "התכוונות". זהו הכישרון לזהות בתוכך משהו הדומה לזולת ומתאים עימו, ולהביע זאת ממעמקיך. אין זאת אלא אמפתיה בעומק מובנה. אמנם נאה היא היכולת לעורר את הזולת "לנגן" ולהשמיע את קולו, אך נאה עוד יותר היא היכולת להעלות מתוכך את צליליו שלו, לתת הד למי שהנו, למה שהוא מנכיח מעצמו בעולם, או למה שעלום בקרבו ומבקש ביטוי. תופעה פיזיקאלית נאה היא שכשפורטים על מיתר בעל גובה צליל מסוים, מיתר סמוך לו ובעל גובה צליל זהה ירטוט וישמיע צליל גם הוא. נדמה שהיכולת היותר פנימית לעורר את הזולת לנגן את מנגינתו, היא היכולת לנגן אותה בעצמנו.

אלא שלכאורה גם חכמי הנגינה מכוונים את קולם לקול של שתי המדינות. בתחילה מכריז באוזניהם הקבצן הרביעי: "אם אתם חכמים כל כך בנגינה אראה אם תוכלו להושיע את אותן שתי המדינות, או שתוכלו לכוון לעשות את קולם (היינו שהם יכוונו להוציא קול מכוון כמו קול היללה הנשמע שם)" – תחילתה של התשועה היא ההזדהות, ועל כן דורש מהם הקבצן, שגם אם לא יוכלו להושיע את המדינות בפועל, לכל הפחות יחקו את קולן. והנה כשבאים החכמים לשתי המדינות ומגיע היללה הם שומעים את קול היללה העולה מן המדינות והם מייללים בעצמם, ובכל זאת, על אף זהות היללה, מספר ר' נחמן ש"ממילא ראו בוודאי שאינם יכולים להושיע את אותן המדינות".

מדוע?

מפני שהחכמים אינם משמיעים הד לקול יללת שתי המדינות, אלא מייללים את יללתם הפרטית. עצבות המדינות מעוררת את עצבותם הם. בסגנון אחר: בשמעם את קול היללה של שתי המדינות הם מתעוררים ביללה גם כן, אך מהכרח ולא מבחירה. מבחינה זאת, הם נופלים לעצבות שלילית

ומגונה, והם שבויים בה, תחת שיהיו בשיברון לב חיובי.³⁸ הדבר מסייע להבין מהי ההזדהות הראויה עם כאב הזולת, שבכוחה לסייע לו להיושע. זוהי הזדהות של שותפות ואכפתיות כנות, ועם זאת מבלי "לצלול" אתו לתהומות מחשכיו ומבלי להפוך לקרבן בידם.

כל זה באשר ל"חיקוי" הקול, ואולם השמעת הקול במרחקים מתרחשת בכיוון הפוך. אין זאת הבעה של מה שמהדהד בך מהזולת, אלא היכולת לבטא את עצמך ולתרגם את עולמך כלפיו, לגעת במעגלים רחבים של שומעים, ולגשר על פערים משמעותיים בין עולמך לעולמם.

לשני עניינים אלה, לכאורה, מסוגלים גם חכמי אותה מדינה כפי שהם מתפארים (אם כי כמו שראינו, כשבא הדבר לידי מבחן, הם אינם מסוגלים לכונן את קולם לקול יללת שתי המדינות). אך כישורנו הגדול ביותר של הקבצן הרביעי הוא "השלכת" הקול באופן שיישמע רק במקום אחר. זהו עניין שיש בו יותר משני הקודמים. זוהי היכולת להשמיע באוזני הזולת דברים, שלא רק "יגיעו" אליו וישכנעו אותו, אלא כביכול ייאמרו ממקומו, מעולמו ומנקודת-מבטו הוא. ביכולת זו מתמצים שני הכישורונות הקודמים גם יחד.³⁹

האפשרות להשכין "שלום בית" בצורה עמוקה תלויה בכישרון להזדהות עם כל אחד מן הצדדים, ולבטא את עולמו כלפי זולתו כאילו הוא נולד משם, מאותו זולת בעצמו; לסייע לאחד למצוא בתוכו עניינים המתאימים עם עולמו הפנימי של האחר.

בחסידות נדונים מתווכים משני סוגים – "ממוצע המפסיק" ו"ממוצע המחבר", וכמבואר בדברי הרבי הרש"ב מליובאוויטש:

וידוע שיש ב' מדריגות בממוצע – הא' ממוצע המפסיק, וכמו על דרך משל שני בני אדם שנאחזים בחבל, זה בראשו הא' וזה בראשו השני, שעלידי זה הם מתחברים, הרי החבל מפסיק ביניהם כו'. ויש ממוצע שאינו מפסיק כו', וידוע המשל בזה כמו המתורגמן שבין המשפיע להמקבל.⁴⁰

38. שיברון לב הוא כאב שלא מתלווים אליו קהות או דיכוי רגשי, והוא מאופיין בשליטה ובחירה, בחיוניות וכוחות עשייה, ואילו העצבות מאופיינת בשקיעה ל"חור שחור" של טמטום חושים ואובדן אפשרות ההיחלצות והתושייה, עיין שיחות הר"ן מ"א-מ"ד.

39. בעולם תיאטרון הבובות היה מקובל פעם שהמציג מסתתר מאחורי פרגוד, כדי שהבובות ייראו בעיני הצופים עצמאיות וכביכול נעות מעצמן. ואולם כיום האפשרות של המציג להיות חשוף לעיני הקהל נחשבת ל"קונץ" גדול יותר. דווקא בכך נבחנת מקצועיותו, שכן כשהבובות מופעלות בכישרון גדול דיו, אין הקהל מרים את מבטו אל האומן המפעיל. הבובות נראות אז חיות מעצמן, אף-על-פי שמקור "חיותן" גלוי היטב (שמעתי מ' ישראל אריאל, אשר אשתו, נעה, מציגה עם בובותיה).

40. המשך תער"ב, ח"א, עמ' תמ"ב.

הממוצע המפסיק קושר בין שניים על-ידי שהוא נוכח ביניהם בנוכחות בוטה ומורגשת היטב. ככל שהחבל יותר עבות ואיתן, כך חיבורם של שני האוחזים בו בטוח ואמיץ. לעומת זאת, הממוצע המפסיק צריך להיות "שקוף", וככל שנוכחותו פחות מורגשת, כך גדלה איכות החיבור שהוא יוצר. כשעבודת התרגום זורמת וטבעית מאוד נדמה כמעט כאילו מילות הדובר המקורי מובנות כשלעצמן, ואין שמים לב כלל למתורגמן המתווך. הקבצן הרביעי הוא מתורגמן אמן. הוא נוכח בצורה דרמטית מאוד בהתרחשות שבין הציפור והציפורה, ועם זאת איננו נוכח שם כלל. הוא מתמסר להיות כלי שרת ביד שניהם. הוא מגן את מגינת האחד, על-ידי שהוא מנביע אותה ממקומו של האחר.

ז. הצדיק הממוצע

כפי שניכר בבהירות, סיפור ריחוק הציפורים הוא סיפור גלותם של ישראל, ובהתאם להקבלה בין הצוואר לבית המקדש – זהו סיפור החורבן. ר' נתן מציין⁴¹ ששתי הציפורים הן הכרובים אשר על הכפורת שבקודש הקודשים. ר' נחמן מספר שהנקבה היא זאת שאבדה – ישראל הם שגלו והתרחקו ממקומם. היללה שממלאת את הלילה מתוארת במספר מקומות, הן מצד הקב"ה, אשר יושב ושואג כארי במשמרות הלילה על החורבן,⁴² והן מצידה של כנסת ישראל אשר מפני החורבן "בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה".⁴³

הצדיק המשמיע את קולותיהם של הציפור והציפורה זה לזה, משמיע לכל אחד מהם בראש ובראשונה את קול יללתו של זולתו על ריחוקו ממנו.

למקרא הסיפור ראוי לתמוה מדוע איננו מגלה לכל אחד מהם את מקומו של רעהו? הרי כמסופר חיפשו זה את זה "עד שנתעו, וראו שאין יכולים למצוא אחד את חברו, ונשארו עומדים ועשו להם קנים". אם יודע הקבצן להשליך את קול כל אחד מהם למקומו של רעהו, מובן שהוא יודע היכן כל אחד מהם נמצא, ומדוע איננו פשוט משיבם זה אל זה? נראה שהמרחק בין הציפור לציפורה גדול יותר מאשר מרחק גיאוגרפי בלבד. ייתכן שגם הלבבות רחוקו זה מזה, והקבצן הרביעי נדרש לגשר על פערי תקשורת, ציפיות, אכזבות וכדומה.

הרב שטיינזלץ בביאורו לסיפור⁴⁴ רואה בקבצן הרביעי את דמותו של אהרן הכהן, המשכין שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו. כידוע, אהרן היה מפייס ומקרב על-ידי שהיה מספר לכל אחד מן הניצים שהתרחקו זה מזה מתוך כעס, כמה מצטער חברו. מסיפור חיינו ההיסטורי אנו יודעים שפרידתם של הציפור והציפורה הייתה מתוך סכסוך. הצדיק מספר לקב"ה כמה גדלה זעקת הציפורה, שגם אם נמלטו מפיה דיבורים שאינם הגונים, וגם אם נהגה כלפי הציפור שלא כראוי,

41. ליקוטי הלכות, הלכות נדרים, ד'.

42. ברכות ג, א.

43. איכה א', ב.

44. 'ששה מסיפורי המעשיות של רבי נחמן מברסלב בצירוף מבוא ופירושים' עמ' 182.

בתוכיותה כולה יפה היא ומום אין בה, ורק כוספת היא אחריו להימשך ולרוץ. הצדיק גם מספר לישראל כמה גדול קול יללת כאבו של הציפור, גם אם בעת פרידתנו מעליו, לבשו פניו ארשת כעוטה ונוזפת.

ואולם מעבר לכך על הצדיק להשמיע לכל אחד מן השניים גם קולות שמעבר לכאב הפרידה. כביכול עליו ללמד לכל אחד את שפת רעהו, כדי לעקור את שורש "קשיי התקשורת" שביניהם. כשסיפר ר' נחמן שלקבצן הרביעי היה "צוואר שווה מאוד, צוואר יפה מאוד" הצביע על צווארו שלו.⁴⁵ כמדומני שאחת הדרכים המשמעותיות שבהן ר' נחמן השמיע לנו, ה"ציפורה", את קולו של ה"ציפור", והשליך אלינו קול זה בכוח הבל צווארו היפה, היא סיפורי המעשיות בעצמם.⁴⁶ סיפורי המעשיות הם הנבעת התכנים הא-להיים מתוך סיטואציות החיים שלנו עצמן. בדרך כלל היו קשורות התורות והסיפורים שבפי ר' נחמן לסיטואציות שבהן היו נתונים הוא או הסובבים אותו.⁴⁷ הסיפורים מאפשרים לנו הזדהות ותחושת שייכות למה שמובע בהם, ומתוך ההזדהות האנושית הזאת בכוחנו למצוא את עצמנו מתמסרים לתוכן א-להי הספוג בהן, שמתגלה לנו בדרך ממילא כחלק ממי שהננו.

גם בהקשר לתיאור הצוואר כמחבר את ההכרות העיוניות עם התכנים החווייתיים והממשיים מתבארים הדברים באופן דומה. הצדיק בסיפורי מעשיותיו משליך אל שומעיו את האמונות האמיתיות, כך שהן כביכול צומחות מן החיים ומן הרגשות בעצמם, ולא רק מורעפות כאובייקטיביות שכלית שמימית שיש להיענות לה מבלי שותפות של הזדהות אישית.

45. לזית חן לר' לוי יצחק בנדר.

46. ושמחתי כשמצאתי כדברים אלה בדבריו של ר' נתן בליקוטי הלכות (שם). אמנם אם סיפורי המעשיות הם הדרך שבה משליך הצדיק את קול הציפור אל הציפורה, מהי הדרך שבה הוא משליך את קול הציפורה אל עבר הציפור? נתן עצמו מציין שגם דבר זה נעשה על-ידי סיפורי המעשיות שהוא מספר, שמלובשות בהן גם תפילות (ובליקוטי הלכות שבהוצאת היכל הקודש מופיעה הפניה בהקשר זה לסוף תורה ה' בליקוטי מוהר"ן קמא). אם כן, לא רק לנו מספר הצדיק מעשיות אלא גם לה' יתברך הוא מספר. ואולם לדרכנו נראה שצריך להיות מדובר בדרך של הלבשת התפילה והבקשה האנושית בשפה "א-להית" דווקא, והיינו הלבשת התפילה בדברי תורה. הדבר יכול להתפרש כאמירת תורה ש"משכנעת" את ה' יתברך להטיב לברואיו (ויש להתבונן עוד בעניין זה).

47. "הכלל, שבכל מעשה שספר נתגלגל הספור על ידי איזה שיחה שהיה משיח ומדבר עמנו מספורי העולם ובתוך כך התחיל לספר מעשה על ידי שנמצא בהספור איזה דבורים שהיה להם איזה שיכות להמעשה שהיה בלבו, וזה היה בחינת אתערותא דלתתא להמשיך השגת אלקות שהלביש בתוך אותה המעשה, וכן היה אצל כל מעשה ומעשה, וכן אצל כמה תורות שגלה שלא בעת הקבוע לקבוצ, ובכל זה ראינו תמיד נוראות ה' וגדולת מעלת הצדיק, שכל הדבורים שבעולם הם אצלו תורה והתגלות אלקות, אך ביותר ויותר ראינו זאת אצל ספור המעשה הנוראה הזאת של השבעה בעטלירס שהיא חדושים נפלאים ונוראים נגבים עד אין קץ" (שיחות הר"ן קנ"א).

ה. מרחק מקרב

אם כן סיפורי המעשיות הם קרובים מאוד, ובכך גם מקרבים אלינו את התכנים הנישאים על גבם. ואולם בד בבד הסיפורים נוטלים אותנו על כנפי הדמיון אל מחוזות קסומים שהם רחוקים ושונים מן המוכר לנו. שני העניינים קשורים היטב ונצרכים זה לזה. כך טיבו של המעשה האומנותי, שהוא קרוב ורחוק כאחד, ודווקא מכוח נשיאתו את שני ההפכים הללו הוא נושא גם את אפשרות ההשתנות לטוב.⁴⁸

רמז לאפשרות הקרבה הגנוזה במרחק, ובהקשר למעשה שלנו, ניתן למצוא בדברי ר' נתן הבאים:

וזה בחינת מה שמבואר בכוונות⁴⁹ שכל ענין ראש השנה ויום הכפורים הוא לנסר את המלכות שתהיה בבחינת פנים בפנים, כדי שיהיה היהוד בשלמות. כי שמים וארץ שהם בחינת דרי מעלה ודרי מטה, שהם שרשם הם בחינת קודשא בריך הוא ושכינתה, ועל כן על-ידי הצדיק שמקשר עליונים ותחתונים וכו' כנ"ל, על-ידי זה נעשה יהוד קודשא בריך הוא ושכינתה... כי קודשא בריך הוא נקרא שמים והשכינה נקראת ארץ... וכל זה הוא עניין המעשה של יום הרביעי.⁵⁰

אין ר' נתן מרחיב, אך על-פי דבריו נראה שגם הנסירה בעצמה – היוצרת את המרחק שבין שמים וארץ – היא חלק ממה שמאפשר את החיבור המחודש פנים בפנים. הקבצן הרביעי הנתון בלב החיים האנושיים הוא אומן ויוצר, אשר יצירתו מרחיקה ומקרבת כאחד. מתוך שהיא מרחיקה היא מקרבת. היא תולשת אותנו משגרת החיים, ומציגה לנגד עיני רוחנו התרחשות דרמטית וחיה, שונה מאוד מן המוכר לנו, אך גם מוחשית וקרובה.⁵¹ יצירתו של הקבצן הרביעי מאפשרת מרחב ובחירה חופשית מצד אחד, והיא מזמינה להשתתף בו, להיענות וליצור בו קשר ומפגש, מצד אחר. הקבצן הרביעי איננו רק מחבר, הוא גם מאפשר.

במרחב שמולידה היצירה מתרקם מהמפגש בין שני הצדדים משהו שלישי, משהו שהוא מעבר לחיבור של שניהם בלבד, והוא בבחינת שכינה ביניהם, ובבחינת הקול היוצא מבין שני הכרובים,

48. בעולם הטיפול על-ידי הבעה ויצירה מוכר המושג "מרחק אסתטי". משמעותו היא עיסוק ביצירה שיש לה ערך אומנותי לעצמה, באופן שמרחיק מעיסוק בתכנים קשים או כואבים, אך דווקא מפני כך, דווקא מפני ההתרחקות לעסוק ב"אסתטיקה" אנחנו מאמינים שיבואו בה לידי ביטוי תכנים נפשיים עמוקים שדורשים התייחסות. כך למשל, בטיפול בילד הסובל מיחס פוגעני מצד הוריו, נוכל לערוך אתו הצגה על "מלך ומלכה". עיסוק ישיר בו ובהוריו יהיה מן הסתם מאיים מדי, ואילו הצגה דמיונית תוכל להיות משעשעת ונעימה, ועם זה בלא ספק אל דמויות ה"מלך והמלכה" ייצוק הילד תכנים משמעותיים מהמוכר לו מהוריו.

49. שער הכוונות מכתבי האריז"ל.

50. ליקוטי הלכות, הלכות נדרים, ד', כד.

51. הקבצן הרביעי מוליד כהכחה לכישרונו "פסקול" של התרחשות מפורטת ומשכנעת אשר ניתנת לתיאור דקדקני, ועם זה איננה נצפית בפועל, ואף אין מורגש כי היא באה מהקבצן המחולל אותה. מבלי לנתח את משמעותה הספציפית של הסיטואציה שיוצר הקבצן, נראה שהאופן בו מתוארים הדברים, מתאים מאוד עם האמור בדברינו על אופייה ופעולתה של היצירה.

שאם כי אחד הכרובים עצמו הוא ביטוי לדמותו של ה', קול דיבורו של ה' יתברך מופיע כעניין נוסף על שניהם ומתוך המפגש ביניהם⁵².

ט. סוף דבר, הקול נשמע...

הקבצן הרביעי העניק במתנה לבני הזוג את כישרון צווארו העקום. בוודאי ילווה אותם הכישרון הזה בדרכם המשותפת בביתם, בבית מקדשם. על-ידי הצוואר העקום יסופר לכל אחד מהם סיפורו של זולתו, ועל-ידו יקרבו ויידבקו לבבות שניהם ותגדל אהבתם. שכינה תשרה ביניהם וקול ה' יישמע להם מבין שני הכרובים שבקודש הקודשים אשר להם.

והנה, כולנו ילדים אובדים ביער העולם הזה, משוועים למזון, משוועים לדרך, מקבצים פיסות חיים לקיומנו. שבע ברכות ושבע מתנות ניתנו לנו. מה נעשה במתנת הקבצן הרביעי?

הן בכל הנוגע למה שבין אדם לחברו והן בכל הנוגע למה שבין אדם למקום, תאיר לנו מתנת הקבצן בעל הצוואר העקום. הצוואר העקום צריך לסייע לנו ברגישות האנושית שלנו בקרבה לזולת, ביכולת למצוא בתוכנו את סיפורם של רעינו, ביכולת לשתף אחרים בסיפור שלנו, ובאפשרות לקרב בין לבבותיהם של אחרים זה לזה. עיקום הצוואר יסייע לנו גם לסלול נתיבים של חיבור בין דעת ולב, של החייאת התכנים הא-להיים המופשטים והפיכתם לחוויה ערה מצד אחד, ומצד אחר של תוספת רוממות רוח עליונה בממשות החיים הקונקרטיים.

אך למעלה מכל, צריכה המתנה הזאת להאיר את התורה ואת התפילה שלנו. אלו – התורה והתפילות – צריכות להפוך לנו במידת מה לסוג של "סיפורי מעשיות". את תורת ה' עלינו ללמוד להפוך לסיפור חיים אנושי ונוגע, עלינו "להשליך" אותו אל "הציפורה" על-פי קולה ושפתה. ואת התפילות עלינו "לספר" לה' באופן שיהיה סיפורו שלו, שלא תהיה התפילה רק מצוקת אנוש וצרכיו, אלא עניין א-להי נוגע.

נזכה על-ידי זה להשבת הציפורים זו לזו בהשראת שכינה בבית המקדש, אשר מהרה ייבנה לעינינו, בהליכתנו זקופי ראש קוממיות בארצנו.

52. את עניין היחס בין שני הכרובים לקול היוצא מביניהם כמדומה ששמעתי מפיו של ר' ישראל אריאל (יצהר).